

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ БАТЬКІВ ЩОДО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В СІМЕЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню питань прав і виконання обов'язків батьками щодо виховання дитини в Сімейному законодавстві України. Оскільки в кожних батьків різне поняття способів, форм і методів виховання, то й сьогодні діти залишаються однією з найменш захищених верств населення. Виконання батьками своїх прав та обов'язків щодо виховання дитини тісно пов'язано з розвитком демократичної та соціально-правової держави, наслідком чого є формування нового молодого покоління та збільшення культурної нації.

Ключові слова: права, обов'язки, дитинство, виховання, батьки, сімейне виховання, законодавство України.

Статья посвящена исследованию вопросов прав и выполнения обязанностей родителями по воспитанию ребенка в Семейном законодательстве Украины. Поскольку в каждом родителей разное понятие способов, форм и методов воспитания, то и на сегодняшний день дети остаются одним из наименее защищенных слоев населения. Выполнение родителями своих прав и обязанностей по воспитанию ребенка тесно связано с развитием демократического и социально-правового государства, следствием чего является формирование нового молодого поколения и увеличение культурной нации.

Ключевые слова: права, обязанности, детство, воспитание, родители, семейное воспитание, законодательство Украины.

The article is devoted to the study of issues of rights and duties of parents in raising the child in the Family Law of Ukraine. Since each parent has a different concept of methods, forms and methods of education, and to date, children are one of the least protected groups of the population. The fulfillment by parents of their rights and responsibilities in the upbringing of the child is closely linked to the development of a democratic and socio-legal state, resulting in the formation of a new young generation and the growth of a cultural nation.

Key words: rights, duties, childhood, education, parents, family education, legislation of Ukraine.

Вступ. Виконання батьками своїх прав та обов'язків щодо виховання дитини тісно пов'язано з розвитком демократичної та соціально-правової держави, наслідком чого є формування нового молодого покоління та збільшення культурної нації.

Реалізація прав і виконання обов'язків батьків щодо виховання дитини складає основну функцію сім'ї та сприяє міцному становленню особистості дитини, зорієнтованої на усталені моральні засади та суспільні цінності.

Неможливо надати вичерпний перелік повноважень, які складають зміст прав та обов'язків батьків щодо виховання дитини, тому що вони мають оціночний характер, оскільки одне повноваження може виключати інше. Належність батьківського виховання залежить від освіченості, інтелектуального розвитку та матеріального достатку сім'ї, у якій виховується дитина.

Відповідно, процес виховання дитини становить собою систему виховних заходів, спрямованих на формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості, у зв'язку з чим на батьків покладається обов'язок не лише задовольняти життєво-побутові потреби дитини, а й виявляти до

неї увагу, надавати моральну підтримку при вирішенні різноманітних життєвих проблем, прищеплювати впевненість у собі та залучати до активної участі в житті суспільства.

Отже, неналежна увага до самих форм, методів, способів і процесу виховання, а також реалізації прав і свобод дитини веде до різного сприяння нею навколишнього середовища, що може спричинити негативні наслідки. Повага, любов, належні методи та способи батьківського виховання дитини є однією з основних концепцій, на яких базується охорона, реалізація та захист прав і свобод дитини.

Аналіз проблеми. Особливості прав та обов'язків батьків щодо виховання дитини, методи дослідження сімейних проблем, застосування спеціальних знань при впровадженні форм і способів виховання відображені в роботах Є.М. Ворожейкіна, Т.О. Фаддеева, Ю.Ф. Беспалова, Л.А. Ольховича, Л.А. Савченка, В.А. Ватраса, Г.Ф. Шершеневича, В.П. Мироненка, М.Г. Тофтула та інших науковців, які приділили увагу цій проблемі.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз визначення основних проблем правового регулювання прав та обов'язків батьків щодо виховання дитини на законодавчому рівні.

Результати дослідження. За всіх часів найголовнішою метою будь-якого шлюбу було продовження роду, а саме – народження дитини. Первинним природним середовищем для дитини завжди була й залишається сім'я. А головною функцією сім'ї є виховання майбутньої людини та громадянина. Саме від виховання, ставлення батьків до дитини, любові, поваги та турботи до неї залежить, яким членом суспільства згодом стане ця дитина.

Загалом, огляд наукової літератури показує, що проблеми реалізації та захисту прав і обов'язків батьків щодо виховання дитини не піддавалися системному аналізу й комплексному науковому вивченню. Вищезазначене засвідчує актуальність теоретичного аналізу правової оцінки різних видів суспільних правовідносин у вказаній сфері, визначає коло питань, передбачених до розгляду, а також пріоритетні напрямки дослідження.

Отже, права та обов'язки, що виникають у батьків і дітей, є взаємними. Підставою для виникнення прав та обов'язків батьків і дітей є кровне споріднення, походження дітей від батьків.

Однак останнім часом велика увага з боку нашої держави приділяється таким питанням, як підтримка й захист дітей і підлітків, оскільки переважно вони підпадають під категорію населення, права яких порушують найчастіше, тому їхні права та захист цих прав потрібно надійно закріпити на законодавчому рівні.

На батьків покладається обов'язок виховувати дитину в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини, піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток, забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, тобто готувати її до самостійного життя. Усі питання з виховання дитини вирішуються батьками спільно. Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь в її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. А той із батьків, з яким проживає дитина, не має права перешкоджати іншому спілкуватися з дитиною та брати участь в її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини.

Батьки зобов'язані поважати дитину. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дітей. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Для забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання та розвитку дитини й захисту її прав нашої країною був прийнятий Закон «Про охорону дитинства», яким передбачено, що держава гарантує дитині права на охорону здоров'я, на ім'я та громадянство, на достатній життєвий рівень, на вільне висловлення думки та отримання інформації, на захист від усіх форм насильства, на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них, на піклування батьків, на спілкування з батьками, які проживають окремо чи в різних державах, на майно та житло, на освіту та інше.

Однією з основних специфік сімейного виховання є те, що воно здійснюється в умовах сімейного середовища, яке за сукупністю різних факторів – оточення, способу життя, міжособистісної взаємодії батьків і дітей, їхнього взаємовпливу – розкривається як сімейне середовище, що впливає на форми та методи виховання дітей зі сторони батьків.

Як зазначає Є.М. Ворожейкін, суб'єкти батьківського правовідношення – це мати і батько, жінка і чоловік, що мають у сімейних відносинах однакові права та обов'язки. Народжуючи

дитину, вони наділяються законом особистими немайновими та майновими правами і обов'язками.

У такому випадку в правовідношенні до дитини кожний із батьків виступає як самостійний суб'єкт права. Вони самостійно реалізують свою правосуб'єктність і в такий спосіб наділяються однаковими правами та несуть такі самі обов'язки, як і інший із батьків.

Як передбачено в Сімейному законодавстві України, батьки є рівноправними суб'єктами правовідносин, які наділяються особистими немайновими правами і обов'язками щодо своїх дітей. Серед цих прав та обов'язків можна виокремити такі як:

- обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я, де була народжена дитини;
- обов'язок батьків зареєструвати народження дитини в органах державної реєстрації актів цивільного стану;
- права та обов'язок батьків щодо визначення і зміни прізвища, імені та по батькові дитини;
- права та обов'язок батьків щодо виховання та розвитку дитини;
- обов'язок батьків щодо забезпечення права дитини на належне батьківське виховання;
- права батьків та дитини на спілкування;
- права батьків по захисту дитини;
- здійснення батьківських прав і виконання батьківських обов'язків;
- права батьків на вирішення спірних питань щодо виховання дитини тощо.

Закон пов'язує виникнення права в дитини з досягненням певного віку або набуття дитиною певної здатності. Наприклад, спроможність дитини висловити свою думку породжує право дитини бути вислуханою, і обов'язком батьків є те, що вони повинні врахувати її думку при вирішенні питань, що стосуються життя їхньої сім'ї. Ця здатність з'являється в кожній дитині індивідуально, тому правозастосовний орган повинен пов'язувати виникнення цього права не з досягненням дитини певного віку, а виключно з індивідуальними особливостями самої дитини.

Оскільки в сімейно-правовій науці це питання є не достатньо дослідженим, аналізуючи природу прав та обов'язків батьків або осіб, що їх замінюють, щодо виховання дитини, треба також спиратися і на здобутки цивільно-правової науки. Вважається, що належне виховання та розвиток дитини з боку її батьків або осіб, що їх замінюють, визначає в майбутньому її соціально-правове становище в суспільстві.

Як зауважує В.А. Ватрас, визначення дитини повноправним суб'єктом правовідносин можна вважати досягненням останніх десятиліть. Саме в цей час було завершено історичний перехід від розуміння дитини як об'єкта батьківських прав, що мало місце в минулому, до розуміння дитини як суб'єкта права. Виникнення особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей законом пов'язує з фактом народження дитини, причому не лише в біологічному розумінні такого явища, а народження, засвідченого у встановленому законом порядку.

Відсутність у нашій державі ефективної правової бази, спрямованої на захист прав дітей, на отримання ними належного виховання, а також неспроможність сучасного сімейного законодавства підлаштовуватись під економічні й соціальні зміни призвели до збільшення числа порушень прав дітей зі сторони їхніх батьків.

За критеріями класифікації особистих прав дитини Т.О. Фадєєвою було виокремлено та запропоновано такі критерії цільового спрямування, як:

1) Особисті немайнові права, які спрямовані на індивідуалізацію особистості дитини (право на ім'я, прізвище та по батькові, право на честь, гідність, ділову репутацію, право на належне батьківське виховання тощо);

2) Особисті немайнові права, спрямовані на забезпечення фізичної недоторканності (життя, свобода, право на батьківське виховання, право на спілкування з батьками, право на захист, на вибір місця перебування та проживання тощо);

3) Особисті немайнові права, що спрямовані на недоторканність внутрішнього світу особистості і її інтересів (особиста і сімейна таємниця, невтручання в чуже сімейне життя тощо).

Таку саму класифікацію прав дитини запропонував і Ю.Ф. Беспалов, який виділив їх у групи:

- Права, що індивідуалізують дитину (право на ім'я);
- Права, що забезпечують розвиток дитини (право на здоровий фізичний розвиток, право на моральний розвиток, право на сімейне виховання);

– права, що визначають дитину як самостійний суб'єкт сімейного права (право висловлювати свою думку, бути вислуханим під час судового процесу, самостійно звернутися до органу опіки та піклування, а також право звернутися до суду за захистом своїх порушених прав);

– права, що спрямовані на захист і представництво дитини.

Аналізуючи законодавство України, законодавець також акцентує увагу на заборонах батьків щодо виховання дитини:

– батьки не мають права відмовитися від дитини;

– при здійсненні батьківських прав вони не в змозі застосовувати будь-які види експлуатації своєї дитини, не мають права застосовувати фізичні покарання або інші види покарань, які принижують людську гідність дитини, використовувати батьківські права всупереч інтересам дитини;

– батько або мати не мають права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини.

Отже, зважаючи на викладене вище, будь-яка можливість особи може вважатися суб'єктивним правом лише в разі, якщо вона забезпечена юридичним обов'язком, який протиставляється конкретному праву. Тож обов'язки батьків взаємопов'язані з особистими немайновими правами їхньої дитини.

У рамках немайнових прав дитини інтерес спрямований на дослідження форм, методів і способів реалізації прав та обов'язків батьків щодо виховання їхньої дитини. Л.А. Савченко наголошує на характерно різних за суттю і призначенням суб'єктивних правах дитини та підкреслює особливе місце виховання підростаючого покоління. Завдяки їх належного здійснення вирішуються багато проблем формування повноцінної особистості майбутнього громадянина. Виконання цього завдання складає основну функцію сім'ї, є предметом особливої уваги суспільства.

Перелічені вище права та обов'язки батьків щодо виховання їх дитини свідчать про різноманітність їх змісту, що призводить до ускладнення їх класифікації з формуванням виключного переліку механізмів і видів виховання дитини, їх форм, методів і способів.

Відповідно до ч. 1 ст. 16 Конвенції ООН про права дитини, яка була ратифікована в Україні 27 лютого 1991 року Постановою ВР N 789-ХІІ, передбачено, що жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного посягання на її честь і гідність.

У ч. 1 ст. 18 Конвенції, закріплено, що держави-учасниці докладають усіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або (у відповідних випадках) законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.

Ч. 2 ст. 18 Конвенції передбачено гарантування з боку держав-учасниць Конвенції сприяння батькам і законним опікунам у виконанні ними своїх обов'язків по вихованню дітей і забезпечення розвитку мереж дитячих установ.

Вище викладені права, які закріплені Конвенцією, також знаходять своє відображення і в законодавстві України.

Так, зокрема, ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» передбачено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність і захист гідності.

Дисципліна й порядок в сім'ї, у дитячих навчальних закладах, а також належне виховання, турбота та повага до дитини мають забезпечуватися на принципах взаємоповаги та справедливості, що виключають приниження честі та гідності дитини.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства», батьки або особи, які їх замінюють, мають право й зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці, а держава надає батькам або особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків щодо виховання дітей, захищає права сім'ї, сприяє розвитку мережі дитячих закладів.

Аналізуючи положення Сімейного кодексу України, відзначимо також ст. 150, якою передбачено, що батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток, зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя, зобов'язані поважати дитину.

Також ч. 5 ст. 150 Сімейного кодексу України зазначено, що передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини. Також забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування інших покарань, що принижують людську гідність дитини.

Проте ч. 3 ст. 151 Сімейного кодексу України зазначено, що батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства.

Отож право дитини на належне виховання, на гідність закладено в основі її правового статусу та є вихідним положенням у правовому регулюванні взаємовідносин між батьками і дітьми.

Нерідко батьки або особи, що їх замінюють, не поважаючи гідність дитини, перевищують свої права, обирають форми та методи виховання, плутаючи методи виховання із звичайним насильством, що призводить до пригнічення, подавлення та психологічного стресу для дитини й повної підконтрольності її життя. Не поодинокі випадки, коли, не знаючи іншого ставлення до себе, дитина не має можливості адекватно, правильно оцінити ситуацію, яка склалася, вбачає у конфлікті з дорослими свою власну провину, замикається в собі і не звертається за допомогою.

Сьогодні засоби масової інформації переповнені відомостями про зловживання прав на виховання дітей або неналежність їх виконання з боку батьків або осіб, що їх замінюють.

Унаслідок вікових особливостей діти – така група осіб, що характеризується залежністю від інших осіб, – наївні, довірливі та піддатливі до різних маніпуляцій і зловживань зі сторони інших осіб, особливо дорослих. Відсутність у вітчизняному законодавстві чіткого визначення форм, методів і способів виховання дитини дуже часто сприяє використанню батьками або особами, що їх замінюють, прав всупереч їхньому цільовому призначенню, що призводить до різних наслідків.

Це вказує на низький рівень правової культури дорослих, які не усвідомлюють наслідків і дуже часто або вибирають такі методи виховання, що принижують гідність дитини, або вибирають насильницькі методи, не розуміючи того, що порушують права дитини.

Сьогодні відомі часті випадки застосування батьками або особами, що їх замінюють, тоталітарних методів виховання дитини, зневажливого ставлення до дитини, застосування до неї психологічного або фізичного насильства, невизнання її як суб'єкта належних їй прав, що призводить до суперечок між правовими нормами та реальними відносинами, внаслідок чого страждає дитина.

Як зазначав М.Г. Тофтул, визнання суспільством гідності людини позитивно впливає на розвиток її почуття власної гідності як форми самосвідомості. Визнання людиною сприймається як свідчення об'єктивного її існування, гідності, навіть за відсутності її моральних чеснот. Також це сприяє формуванню самовимогливості й самоконтролю, що належить до передумов самовдосконалення людини.

Проблемою сучасного українського суспільства залишається саме ставлення дорослих осіб до дитини не як до повноцінного члена суспільства, який має права та обов'язки, а як до особи, над якою вони мають перевагу.

З огляду на це виникають суттєві протиріччя в самих формах і методах підходу до виховання дитини.

Сьогодні в Україні неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо виховання дітей призводить до дитячої злочинності та суїцидів, в 11 виховних колоніях відбувають покарання майже 3 тисяч неповнолітніх осіб. Більш ніж 50% засуджені за крадіжки, 25% – за розбої та незаконне заволодіння чужим майном, 10% – за нанесення тяжких тілесних пошкоджень або вбивства. Майже кожний третій отримав строк від 1 року до 3, половина – до 5 років і приблизно 18% – на строк більше ніж 5 років. 13% засуджених потрапили до колонії у віці від 14–16 років, 28% – у 16–17 років, 39% – у віці від 16–17 років, на них припадає приблизно три чверті всіх випадків порушення законів, а в групі підлітків від 14 до 15 років – більшість злочинів були скоєні саме з метою заволодіння чужим майном. Як правило, це категорія дітей, батьки яких нехтували їхнім вихованням.

Висновки. Отже, права та обов'язки батьків щодо виховання їхньої дитини свідчать про різноманітність їх змісту, що призводить до ускладнення їх класифікації з формуванням виключного переліку механізмів і видів виховання дитини, їх форм, методів і способів. Необхідно приділити значну увагу вихованню батьками їхніх дітей а саме категорії підростаючого покоління. Завдяки їх належного здійснення вирішуються багато проблем формування повноцінної особистості майбутнього громадянина. Виконання цього завдання складає основну функцію сім'ї, що є предметом особливої уваги суспільства.

Список використаних джерел:

1. Шевчук С.В. Ланцюгове виховання. Дзеркало тижня. 2008. 26 вересня. С. 17.
2. Волинець Л.С. Права дитини в Україні: проблеми та перспективи. К.: Логос, 2000. 74 с.
3. Миньковский Г.М., Тузов А.П. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних. К.: Политиздат Украины, 1987. 287с.
4. Юридичний Вісник України. 2008. 26 черв. 4 лип. С. 8.
5. Тофтул М.Г. Етика: навч. посібник. К.: Академія, 2005. 345 с.
6. Опришко В.Ф., Шульженко Ф.П., Шимон С.І. та ін.. Правознавство: підручник / Заг. ред. В.Ф. Опришка, Ф.П. Шульженко. К.: КНЕУ, 2003. 767 с.
7. Молдован В.В., Чулінда Л.І. Правознавство: навч. посібник. 2-е вид. К.: Центр учбової літератури, 2010. 184 с.
8. Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник (академічний курс). К.: Правова єдність, 2009. 500 с.
9. Гопанчук В.С. Сімейне право України: підручник. Київ: Істина, 2002. 304 с.
10. Конституція України від 28.06.1996р., № 254к/96-ВР.
11. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р., № 2947-III.
12. Конвенція про контакт з дітьми, міжнародний документ від 15.05.2003р., № ETSN192 – документ – 994 659, ратифікація від 20.09.2006 р., підстава 166-16.
13. Закон України про охорону дитинства від 26.04.2001 р. № 2402-III.

УДК 347.996

**САМЛИК Л.О.,
РУДИНСЬКА А.О.**

**АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ:
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ**

У статті розглянуто сутність поняття системи альтернативних способів вирішення конфліктів, що виникають у сфері приватноправових відносин, зокрема, увагу приділено врегулюванню цивільно-правових спорів в Україні. Також було досліджено деякі аспекти міжнародної практики та вітчизняний досвід, передумови й перспективи запровадження альтернативних способів вирішення приватних юридичних спорів. Акцентовано увагу на необхідності забезпечення особі свободи вибору щодо способів захисту, можливості врегулювати правовий конфлікт за допомогою інститутів альтернативного вирішення спорів із метою підвищення ефективності механізму захисту прав.

Ключові слова: *альтернативне вирішення спорів, позасудове регулювання цивільно-правових спорів, медіація, міжнародний комерційний арбітраж, третейське судочинство, врегулювання конфліктів.*

В статье рассмотрена сущность понятия системы альтернативных способов разрешения конфликтов, возникающих в сфере частноправовых отношений, в частности, уделено внимание урегулированию гражданско-правовых споров в Украине. Также были исследованы некоторые аспекты международной практики и опыт, предпосылки и перспективы внедрения альтернативных способов решения частных юридических споров. Акцентируется внимание на необходимости обеспечения свободы выбора относительно способов защиты, возможности урегу-

© САМЛИК Л.О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу (Університет державної фіскальної служби України)

© РУДИНСЬКА А.О. студент (Навчально-науковий інститут права Університету державної фіскальної служби України)